

Jazykový obraz jelena v českém jazyce

Bakalářská práce

Studijní program:

B7507 Specializace v pedagogice

Studijní obory:

Anglický jazyk se zaměřením na vzdělávání

Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání

Autor práce:

Michal Verner

Vedoucí práce:

PhDr. Ladislav Janovec, Ph.D.

Katedra českého jazyka a literatury

Zadání bakalářské práce

Jazykový obraz jelena v českém jazyce

Jméno a příjmení: **Michal Verner**
Osobní číslo: P18000384
Studijní program: B7507 Specializace v pedagogice
Studijní obory: Anglický jazyk se zaměřením na vzdělávání
Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání
Zadávající katedra: Katedra českého jazyka a literatury
Akademický rok: **2019/2020**

Zásady pro vypracování:

Student prostuduje literaturu věnovanou otázkám kognitivní lingvistiky. Následně na jejím základě vysvětlí problematiku kognitivnělingvistického a etnolingvistického bádání, zejména jazykového obrazu světa, a vymezí termíny, které bude ve své práci používat. Na základě vlastní excerpce textových dat (folklor, krásná literatura) provede a vyhodnotí analýzu slova-pojmu JELEN v českém jazyce.

Rozsah grafických prací:
Rozsah pracovní zprávy:
Forma zpracování práce: tištěná/elektronická
Jazyk práce: Čeština

Seznam odborné literatury:

BARTMIŃSKI, Jerzy. Jazyk v kontextu kultury. Praha: Karolinum, 2016.
BUDIL, Ivo T. Mýtus, jazyk a kulturní antropologie. Praha: Triton, 1999.
VAŇKO, Juraj (ed.). Obraz člověka v jazyku. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2014.
VAŇKOVÁ, Irena. Nádoba plná řeči: (člověk, řeč a přirozený svět). Praha: Karolinum, 2007.
VAŇKOVÁ, Irena – WIENDL, Jan (eds.): Tělo, smysly, emoce v jazyce/literatuře. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2012,
VAŇKOVÁ, Irena a kol. Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky. Praha: Karolinum, 2005.
VAŇKOVÁ, Irena – PACOVSKÁ, Jasňa (eds.). Obraz člověka v jazyce. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2010.

Vedoucí práce: PhDr. Ladislav Janovec, Ph.D.
Katedra českého jazyka a literatury

Datum zadání práce: 30. listopadu 2019
Předpokládaný termín odevzdání: 30. dubna 2021

prof. RNDr. Jan Pícek, CSc.
děkan

L.S.

prof. PhDr. Oldřich Uličný, DrSc.
vedoucí katedry

V Liberci dne 30. listopadu 2019

Prohlášení

Prohlašuji, že svou bakalářskou práci jsem vypracoval samostatně jako původní dílo s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím mé bakalářské práce a konzultantem.

Jsem si vědom toho, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu Technické univerzity v Liberci.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědom povinnosti informovat o této skutečnosti Technickou univerzitu v Liberci; v tomto případě má Technická univerzita v Liberci právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Současně čestně prohlašuji, že text elektronické podoby práce vložený do IS/STAG se shoduje s textem tištěné podoby práce.

Beru na vědomí, že má bakalářská práce bude zveřejněna Technickou univerzitou v Liberci v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů.

Jsem si vědom následků, které podle zákona o vysokých školách mohou vyplývat z porušení tohoto prohlášení.

16. prosince 2021

Michal Verner

Anotace

Tématem bakalářské práce je „Jazykový obraz jelena v českém jazyce“. Bakalářská práce se zabývá popisem a zjištěním typických jazykových rysů příznačných pro jelena, které utvářejí jazykový obraz jelena v českém jazyce. Práce je rozdělena na část teoretickou a na část praktickou. Teoretická část se věnuje problematice kognitivnělingvistického a etnolingvistického bádání a popisem pojmů jazykový obraz světa, metafora, kategorizace, prototyp a frazeologie. V praktické části je popsán etymologický a lexikální rozbor jelena, přirovnání pro jelena a laň a analýza pojmu jelen na základě vlastní excerptce textových dat (folklor, krásná literatura).

Klíčová slova: kognitivní lingvistika, jazykový obraz světa, kategorizace, prototyp, přirovnání, metafora, jelen.

Annotation

The theme of the Bachelor thesis is „Linguistic picture of a Deer in the Czech Language“. The Bachelor thesis deals with the description and discovery of typical linguistic features characteristic of the deer, which shape the linguistic image of the deer in the Czech language. The work is divided into theoretical and practical parts. The theoretical section deals with the issue of cognitive-linguistic and ethno-linguistic analysis and description of terms linguistic image of the world, metaphor, categorization, prototype and phraseology. The practical part describes the etymological and lexical analysis of the deer, the simile for the deer and the doe, and the analysis of the concept of the deer based on its own excerpt of text data (folklor, beautiful literature).

Key words: cognitive linguistics, the linguistic picture of the world, categorization, prototype, simile, metaphor, deer.

Obsah

Seznam použitých zkratk	7
ÚVOD	8
Teoretická část	9
1. Kognitivní pojetí jazyka	9
2. Americká škola	9
2.1. Metafora	10
2.1.1. Členění metafory	10
2.1.2. Teorie konceptuální metafory	11
3. Lublinská jazyková škola	12
3.1. Univerzální a relativní	13
4. Jazykový obraz světa	13
4.1. Heterogenost	15
4.2. Dynamičnost	15
4.3. Výběrovost	15
4.4. Axiologičnost	15
4.5. Integrálnost a kontextuálnost	16
4.6. Transcendentnost	16
5. Kategorizace	16
6. Řeč v lidových písních a pohádkách	17
7. Frazeologie	19
Praktická část	20
8. Původ slova jelen	20
8.1. Mytologie	20
8.2. Legendy	20
8.3. Jelen v hudbě	23
9. Rozbor slova jelen z pohledu lexikálního a etymologického	23
9.1. Jelení parohy	24
9.1.1. Vývoj parohů	25

9.1.2.	Pojmenování jelenů dle parohů	25
9.1.3.	Zlaté parohy	26
10.	Analýza drobné prózy	26
10.1.	O Smolíčkovi (Božena Němcová).....	26
10.2.	Jelen (Owen Luk)	28
10.3.	Moudrosti zvířat (Zdeňka Jordánová)	29
10.4.	Jelen Švihlík (Alois Mikula).....	30
10.5.	Zlý jelen (Václav Kliment Klicpera)	31
11.	Bajky	33
11.1.	Jak jelen chválil až přechválil.....	33
11.2.	Každá pomsta není sladká	34
11.3.	Jak jelen zapomněl na vděčnost.....	34
11.4.	Jelen, vlk a ovce.....	34
11.5.	O jelenu a o volu.....	35
11.6.	O koni a jelenu.....	35
11.7.	Analýza bajek	35
12.	Rčení a přirovnání pro jelena	36
12.1.	Jsem z toho jelen!	36
12.2.	Koukat jako jelen	37
12.3.	Vyskočit jako jelen	37
12.4.	Být rychlý jako jelen.....	37
12.5.	Nést hlavu jako jelen	38
12.6.	Paroháč.....	38
13.	Přirovnání pro laň.....	38
	ZÁVĚR	39
	BIBLIOGRAFIE.....	41

Seznam použitých zkratk

Český národní korpus: ČNK

Mluvnice současné češtiny: MSČ

Nový encyklopedický slovník češtiny: NESČ

Slovník české frazeologie a idiomatiky: SČFI

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost: SSČ

Slovník spisovného jazyka českého: SSJČ

ÚVOD

V předkládané bakalářské práci se zaměřuji na jazykový obraz světa jelena v českém jazyce. Uvedené téma vychází metodologicky z kognitivní lingvistiky, vědy zabývající se tím, jak lidské společenství přemýšlí o světě a jak ho prožívá prostřednictvím jazyka. V každém jazyce se totiž zrcadlí obrazy a představy, přičemž každý jazyk má své osobité nazírání na svět. Kognitivní lingvistika uchopuje různé fragmenty jazyka, jako je slovní zásoba, morfologie, tvorba slov, ustálená slovní spojení apod., a pomáhá tak odkrývat procesy lidské mysli, přičemž každé společenství má své vlastní.

Práce je rozdělena na část teoretickou a praktickou. V teoretické části je pozornost zaměřena na vymezení pojmu kognitivní lingvistiky a jejího pojetí v přístupech dvou jazykovědných škol, které se významným způsobem podílely na zformování kognitivní jazykovědy, tak jak je v současné době známá. Dále vymezuje nutné termíny, jako je metafora, univerzální a relativní, prototypy nebo konotace.

V praktické části analyzuji *jelena* v českém jazyce na základě excerpce dat (folkloru a krásné literatury). Zpočátku se věnuji kulturnímu pojetí jelena z hlediska historického a legendám s ním spojeným. Dále se zabývám *jelenem* spolu s jeho protějškem *laní* a *kolouchem* z pohledu etymologického a lexikálního. Vedle toho vymezuji vedlejší pojem *jelení parohy*, které hrají v jazykovém obrazu jelena důležitou roli. V následující kapitole uvádím nejčastější frazémy obsahující komponent *jelen* a *laň* a předkládám jejich původ. Dále se pokouším charakterizovat koncept *jelena* na základě čtyř drobných próz a šesti bajek.

Pro svůj jazykový materiál jsem zvolil následující zdroje: *Slovník spisovné češtiny*, *Slovník spisovného jazyka českého*, *Český národní korpus*, *Český etymologický slovník*, *Slovník české frazeologie a idiomatiky*, *Názvy zvířat v české frazeologii a idiomatice*. Výběr krásné literatury a folkloru byl následující: *Pohádky Boženy Němcové*, *Jelen* od Luka Owena, *Jelen Švihlík* od Aloise Mikuly, *Bajky dětem* od Syrovátka Oldřicha, *Bajky* od Ezopa, *Bajky* od Josefa Lady, *Zlý jelen* od Václava Klementa Klicpery, *Moudrosti zvířat* od Zdeňky Jordánové, *Tisíc let myslivosti*, *Úvod do myslivosti*.

Teoretická část

1. Kognitivní pojetí jazyka

Předmětem zkoumání kognitivní vědy je mysl, její struktura a operace, do kterých spadá myšlení, inteligence, paměť, vnímání, pozornost, vědomí nebo jazyk. Je průsečíkem mnoha disciplín, které pracují ve vzájemné interakci a součinnosti. Pojímá disciplíny, jako je psychologie, neurověda, antropologie, ale i umělá inteligence. Kognitivní věda se tak stává transdisciplinární či interdisciplinární. V jazyce se ukrývá systém kódů a šifer sloužící ke komunikaci a přenosu informací. Díky tomuto systému lze pozorovat některé procesy, prostřednictvím kterých je člověk ve světě ukotven a které jsou přímému pozorování nepřístupné. Kognitivní lingvistika studuje jazyk specifickými přístupy, díky kterým můžeme dospět k zásadním poznatkům o fungování lidské mysli určitého etnického společenství. Východiskem zkoumání jsou způsoby, jakými lze ukázat, jak se „slova“ pro člověka jeví, jaký pro něj mají význam a co pro něj v přirozeném světě znamenají, přičemž hranice mezi jazykem a jevy nejazykovými se stírá.¹

Zásadní pro kognitivní lingvistiku se stává předpoklad, že jazyk – gramatika, slovní zásoba, morfologie, tvorba slov, ustálená slovní spojení apod. – je v těsném vztahu k lidským poznávacím schopnostem, k myšlení i prožívání. Způsob, jakým je jazyk utvářen, svědčí o našem poznávání světa, jak jej hodnotíme a jaký vztah k němu zaujímáme. Tímto zkoumáním se zabývají sémantická zkoumání v rámci kognitivní lingvistiky, která odpovídají na otázku, „jak lidé slovům rozumějí, jaké obrazy světa v sobě tato slova skrývají, jaké fragmenty skutečnosti jsou jejich prostřednictvím konceptualizovány, tzn. k jakým pojmovým modelům se vztahují; přístupy k jazyku označované jako kognitivní, kulturní, antropocentrické.“ (Vaňková, 2010: s. 12)

2. Americká škola

Kognitivní přístup k jazyku se začal plně rozvíjet až počátkem 80. let 20. století. V tomto období američtí lingvisté George Lakoff a Mark Johnson pojmenovávají nové aspekty jazyka ve svých čtyřech hlavních knihách, kde nabízí poznání principů považovaných při studiu lidské mysli v rámci kognitivní lingvistiky za klíčová. Významně přispěli specificky pojatou

¹ KOGNITIVNÍ LINGVISTIKA | Nový encyklopedický slovník češtiny [online]. Masarykova univerzita, Brno 2012 [cit. 15.12.2021]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/KOGNITIVN%C3%8D%20LINGVISTIKA>

metaforou (metonymií) coby základním prostředkem pro utváření a fungování našeho konceptuálního systému². Poukázali také na tělesnost a tělesná představová schémata, která v nás pomáhají ukotvovat lidskou zkušenost. Vznikají během každodenních situací s opakujícími se vzorci, které souvisí s vnímáním, pohybem v prostoru, manipulací předmětů apod. Přichází také s kognitivním přístupem, kategorizací, jenž se opírá o teorii psycholožky E. Roschové. (Vaňková, 2010: s. 46)

2.1. Metafora

Podle *Mluvnice současné češtiny* se metafora chápe jako užití slova v přeneseném, posunutém významu. V poetice se už od antické tradice řadí mezi tzv. tropy (poetické a rétorické figury) a uplatňuje se běžně v jazyce při vzniku významového posunu na základě podobnosti, např. *perly rosy, blankytně modrý* nebo *hvězdy filmového plátna*. (MSČ, 2010: s. 71)

2.1.1. Členění metafor

Podle míry zakotvenosti v jazyce rozlišujeme metaforu aktuální (pouze pro určitý kontext) a metaforu uzuální (ustálenou). Uzuální metafora jsou přenesená pojmenování, která se v jazykovém systému ustálila a jsou obecně užívána, např.: *koruna* (stromu, ve významu mince), *hlava* (státu, rodiny, šroubu), *uši* (na hrnci, člověka). Příkladem mohou být i taková, u kterých si jejich metaforičnost neuvědomujeme, jako např.: *šťěstí se usmálo, smůla se mu lepí na paty*. Druhým typem jsou metafora aktuální, tedy pojmenování, která jsou produktem záměrné jazykové tvořivosti autora. Záměrem autora je tvorba neobvyklých, nápaditých formulací, která zvýrazňují expresivitu textu, např.: *Bolesti, křiklaví poslové smrti, ho zadržely před smrtí; Já se zase učím, v mlčení lásku zamykat*. Nejedná se však o jev specifický pouze pro uměleckou literaturu, ale vyskytuje se též v publicistice, reklamě nebo vědě.

Některé původně aktuální metafora se díky své oblíbenosti a vysoké frekvenci užití vžily i do ustálené slovní zásoby, některé se užívají pouze v rámci specifické skupiny a některé se podle oblíbenosti začlenily do ustálených metafor, ale časem jejich frekvence slábnou. (Vaňková a kol., 2005: s. 95)

² Konceptuální systém = tj. schopnost uchopit určité situace nebo fragmenty skutečnosti v podobě pojmů či pojmových struktur, neboť jsou v blízkém sepětí s jazykem.

Problematika metafory budila pozornost již od Aristotela, kdy metafora byla spojována pouze s jazykem, nikoliv s myšlením. Klasická teorie vylučovala, že by bylo běžné užívat metaforu v rámci běžného jazyka, byla totiž vnímána pouze jako specifický jev umělecké literatury, který se pojil pouze s funkcí uměleckou. (Lakoff – Johnson, 2002: s. 265) Postupem doby se však přístup k metafoře změnil, a to s rozvojem kognitivní lingvistiky. Jazykovědci si pokládali důležité otázky, odkud se vůbec metafory berou, jaká je jejich motivace a proč jsou naše každodenní vyjádření tak metaforická. (Vaňková a kol., 2005: s. 96) Odpovědi na tyto otázky poskytli Lakoff a Johnson, kteří významně přispěli svými poznatky o kognitivním základu metafor v knize *Metafory, kterými žijeme*. Toto dílo se dá považovat i za jedno ze zakládajících děl kognitivní vědy, vyšlo v roce 1980 a od té doby vycházelo v dalších překladech do mnoha jazyků. Kniha si získala na popularitě hlavně díky svému novému pohledu na metafory v jazyce.

Jak již bylo řečeno, metafory pro člověka fungují jako prostředek pro utváření a fungování našeho konceptuálního systému, který nám pomáhá lépe se orientovat v přirozeném světě. Konceptuální systém (pojmy) nejsou pouze záležitostí naší inteligence, ale jsou založené na naší zkušenosti a vytvářejí veškeré lidské vnímání, chování a prožívání. Lakoff a Johnson dokonce vycházejí z myšlenky, že převážná část našeho pojmového systému je chápána metaforicky. Součástí našeho každodenního fungování je pojmový systém a metaforičnost. O tom, jak naše metaforické přemýšlení funguje na vědomé úrovni, nepřemýšlíme, přesto je naše myšlení tímto způsobem velice ovlivněno. (Lakoff – Johnson, 2002: s. 15)

Důležitým poznatkem pro kognitivní lingvistiku je fakt, že metafora je nejen prostředkem, jakým naše myšlení a vidění světa vyjádřit, ale také zdrojem pro evidenci toho, jak náš pojmový konceptuální systém funguje a že je také součástí našich kognitivních procesů a hodnocení světa vůbec. (Vaňková a kol., 2005: s.97)

2.1.2. Teorie konceptuální metafory

Podle teorie konceptuální metafory spočívají metafory v tom, jak se rozumí jedné pojmové oblasti zdrojové (která bývá konkrétní povahy – souvisí nejčastěji s tělesností a smyslovým vnímáním a s lidskou každodenní zkušeností vůbec) a jak se prožívá oblast (jevy abstraktního charakteru – emoce, kognitivní procesy, sociální vztahy apod.) v každodenním myšlení a vyjadřování. Lakoff dokazuje její propojenost na dnes již známé analýze pojmu anger (hněv): mluvíme-li o hněvu, často používáme slova, která se primárně vztahují k zahřívání kapaliny

v nádobě; v nádobě při zahřívání narůstá intenzita zářevu, stejně jako v člověku narůstá intenzita emoce při rozčilení – *dohřál se, vybublal, vzkypěl hněvem, všechno se v něm vařilo, vybuchl zlostí* apod. Podobné úsudky, které si tvoříme o cílové oblasti, jsou navzájem propojeny i se zdrojovou oblastí. Závěrem bylo, že metafora není pouhým náhodným příznakem, ale že podobnost mezi cílovou a zdrojovou oblastí je systematickou záležitostí. (Vaňková a kol., 2005: s. 100–101)

Při studiu motivace metafor došli jazykovědci k dalšímu poznání, že významnou roli v našem myšlení hraje zkušenost lidského těla, zkušenosti zprostředkované smysly, jinými slovy řečeno, naše myšlení je tělesné. Svět, tak jak ho doposud známe, vnímáme svým lidským „omezeným/zkresleným“ pohledem, nazvaném podle Lakoffa a Johnsona zkušenostním realismem. (Vaňková, 2010: s. 56)

3. Lublinská jazyková škola

Lublinská škola (též charakterizovaná jako „kognitivní etnolingvistika“) se začala formovat na začátku osmdesátých let 20. století nezávisle na kognitivní lingvistice americké. Stejně jako američtí kolegové se zabývají poznáním lidské mysli spolu s jejími rozumovými kompetencemi, ale zájem polských lingvistů se ubírá ke vztahu jazyka a kultury, tedy spíše ke „kultuře v jazyce“.

Lublinská škola vnímá jako příznačné aspekty kulturní a sociální coby faktor podstatně utvářející důležitý pojem jazykový obraz světa. Jejich bádání spočívá v rekonstrukci způsobu zobrazení, tj. interpretace skutečnosti, v hledání zákonitostí jazykového obrazu světa, ve vzájemném srovnávání v souvislosti s proměnami života daného společenství atd. Jedná se o přístup, který je spojován zejména s etnolingvistikou a folklorními texty – metodologie je ve svých východiscích a cílech blízká Čechům (Slovanům), protože se jedná o tzv. „evropskou“ formu (tzn., že se při utváření jazykového obrazu světa podílí specifika evropské kultury, jako je křesťanství nebo specificky evropské reálie). V pojetí Bartmińského a jeho polských kolegů jsou kulturní a historické události spolu s hodnotami určitého společenství součástí sémantických struktur jazyka. (Bartmiński, 2016: s. 139) Přístup, který Bartmiński k jazyku zaujímá, je často označován jako kognitivní etnolingvistika, neboť se váže k etnologii, kulturní antropologii, ale i ke kognitivní lingvistice.

3.1. Univerzální a relativní

Otázky po vztahu jazyka a myšlení byly předmětem zkoumání už velmi dávno a zajímaly široký okruh badatelů – jazykovědce, filosofy, nově také psychology, neurology, antropology, etnology nebo kulturology. Zaznívaly otázky typu, zda „potřebujeme jazyk, abychom mohli myslet, anebo je tomu naopak? Co je primární? A: Kdybychom se narodili do jiného jazykového společenství, byla by naše kognitivita výrazně jiná? Jinak bychom kategorizovali, konceptualizovali? Jinak bychom vnímali a mysleli?“ (Vaňková a kol., 2005: s. 37) Porovnání mezi jazyky samotnými může utvrdit vztah mezi jazykem a myšlením, protože konceptualizace skutečnosti na základě pojmů bude pro různá společenství rozdílná. Komparací diferencí mezi jazyky se zabývají dvojí jazykovědné skupiny: jazykový relativismus a jazykový univerzalizmus.

Relativisté hodnotí náš mateřský jazyk jako důležitý faktor našeho myšlení a vztahu ke světu, čímž se významně lišíme od jiných kulturních společenství. Na druhé straně univerzalisté tvrdí, že se v myšlení od jiných společenství a nazírání na svět nikterak nelišíme, protože sdílíme určitou „psychickou jednotu“, sdílíme společné základy nehledě na odlišnost kultury. (Vaňková a kol, 2005: s. 38)

Anna Wierzbická rozpracovala tzv. univerzální pojmy (též elementární sémantické jednotky), které tvoří základ myšlení, jednotky mapující lidskou mysl a její strukturu. Z těchto elementárních jednotek se všechny další složitější významy odvíjejí, skládají. Patří mezi ně např. slova „říkat“, „myslet“, „chtít“, „pravda“, „udělat“, „někdo“, „něco“, „jako“, „ne“. Díky nim můžeme dále tvořit/popsat další významy slov jako např. *lhát* nebo *slíbit*, která však mohou v každém společenství obsahovat jiné elementární jednotky – buď může přebývat nebo chybět apod. (Vaňková a kol, 2005: s. 39)

4. Jazykový obraz světa

Centrálním pojmem kognitivní lingvistiky se stal komplexní a zastřešující pojem jazykového obrazu světa. Pochází ze slovanské kognitivní etnolingvistiky (přibližně z poloviny 80. let 20. století, z polského Lublinu), s podobným konceptem pracovali i v amerických studiích s názvem „konceptualizace světa obsažená v jazyce“ a ruští jazykovědci, kteří mluví o podobném konceptu, tzv. „naivním obrazu světa“, který je v jazyce uložen. Představitelé tohoto směru mají zájem přistupovat k jazyku komplexně a při analýze vychází z mnoha stanovisek – kognitivního, komunikačního, psychosociálního, kulturního.

Kognitivní důraz se klade na kognitivní výbavu člověka (myšlení, prožívání, uvědomování, poznávání světa i sebe samého), díky které prožíváme individuální zkušenost se světem. Kognitivní lingvistika bere v potaz podstatné faktory ovlivňující lidský zážitek se světem, a tím je tělesnost, schopnost imaginativního přemýšlení (metafora, metonymie apod.), schopnost kategorizovat apod. Jazyk však není pouze nástrojem poznání kognitivních procesů člověka, ale je také výpovědí o kultuře a obrazu světa lidského společenství. Podle W. Humboldta se v každém jazyce odráží specifický pohled na svět, jaké myšlenkové procesy jazyk skrývá a jak člověk skrze jazyk prožívá; jazyk představuje kolektivní zkušenost, jeho ducha. A proto se obraz světa stává společným pro určité jazykové společenství. J. G. Herder dodává: *„Každý národ má vlastní rezervoár myšlenek, které se staly znaky, tím rezervoárem je jeho jazyk: je to poklad, do něž vnesla svůj vklad staletí (...) – je to pokladnice myšlenek celého národa“* (Vaňková a kol., 2005: s. 48)

Centrem jazykového obrazu světa je přirozený jazyk, ve kterém se nachází lidská zkušenost a zkušenost přirozeného světa. Jedná se hlavně o jazyk, který jsme si osvojili v dětství jako první. Díky němu jsme poznávali přirozený svět a i přes nedokonalou znalost jsme jej dokázali upotřebit v každodenních situacích – jazyk, který se stal člověku blízkým.

Utvářející obraz světa se zakládá na přirozeném jazyku. Tento svět je tzv. „naivní“, protože vychází z perspektivy „středního člověka“ a z jeho „zdravého selského rozumu“. S tím se pojí přesnost ve vyjadřování, antropocentrismus, subjektivní myšlení, subjektivní generalizace, ale i hodnocení. Naivní svět se pak zrcadlí v různých frazémeh, idiomech, ve slovní zásobě, ale i ve slovtvorných pravidlech. (Vaňková a kol., s. 57)

Prostřednictvím principu jazykového obrazu světa se dozvídáme o kognitivních procesech, které jsou jinak přímému pozorování nepřístupné. Jazykový obraz světa odhaluje, jak dané společenství na svět nazírá, jak ho kategorizuje, hodnotí, jakým způsobem skutečnost (okolní svět) interpretuje. Jazykový obraz světa je způsob nazření na přirozený svět ukotvený v jazyce – v jeho gramatických kategoriích, ve významové struktuře slovní zásoby, ve frazeologii.

Zpočátku se definice pojmu jazykového obrazu světa různila jako odraz nebo zrcadlení světa v jazyce, potom spíše jako interpretace světa, která je výsledkem konceptualizace skutečnosti mluvčími daného jazyka.“ (Bartmiński, 2016: s. 29)

Jazykový obraz světa nabývá určitých atributů. Ve Vaňkové a kol. (2005) se uvádí celkem šest vlastností podle J. Kajfosze: heterogenost, dynamičnost, výběrovost, axiologičnost, integrálnost a kontextuálnost, transcendentnost.

4.1. Heterogenost

Jazykový obraz světa není jednolitý, homogenní, ale naopak komplexní, komplikovaný, mnohvrstevnatý a někdy i vnitřně rozporný. Rozrůžňuje se teritoriálně (dialekty), sociálně (profesní jazyky, slangy, stylově i podle sfér komunikace. Základem jazykového obrazu světa je zkoumání sféry každodenně prožívaného, přirozeného světa. Výzkum tedy spíše směřuje ke studiu běžné komunikace, folklorních a uměleckých textů (tzv. antropocentrické styly jazyka) spíše než odborných textů.

4.2. Dynamičnost

Jazykový obraz světa se neustále proměňuje v průběhu času a dějin. Dochází k jeho reorganizaci i na základě vnější snahy společnosti, která usiluje o nápravu nežádoucích stereotypů prostřednictvím změny pojmenování určitého společenství, např. *Cikán - Rom*. Jazykový obraz světa ovlivňují také okolní jazyky, média, ale i reklama.

4.3. Výběrovost

Některé aspekty jazyka v jazykovém obrazu světa upoutávají větší pozornost, jiné jsou naopak opomíjeny. Rozdíly spatřujeme například ve způsobu kategorizace mezi jazyky. Z angličtiny slovo *next* můžeme přeložit do češtiny třemi různými způsoby, aniž by se v anglickém jazyce slovo měnilo, např. *next week – příští*, nebo *next page – následující*, anebo *next neighbour – nejbližší*.

4.4. Axiologičnost

Jazykový obraz světa je posuzující, hodnotící a hlavně antropocentrický. Antropocentrický přístup se vyznačuje těsnou spojitostí s poznáváním založeném na lidské tělesnosti. Jinak řečeno slovy Prótagora „*člověk je mírou všech věcí...*“. Významy slov se pak odvíjejí například od rozměrů lidského těla (srov. velký – malý), od fyzického a smyslového vnímání člověka (slaný, sladký, těžký, lehký) nebo co do prospěšnosti pro člověka (užitečný – škodlivý) apod.

4.5. Integrálnost a kontextuálnost

V rámci jazykového obrazu světa nelze zcela rozlišovat mezi slovníkovou, jazykovou definicí a mimojazykovou reflexí dané věci. Dalším typem nazírání skutečnosti je vztah pragmatický, praktický, jenž se jeví jako důležitý z hlediska smyslu, který má pro člověka. Mluvíme také o naivním pragmatismu, se kterým se pojí pověry, antropomorfizace, mytické vidění světa apod.

4.6. Transcendentnost

Podle P. Trosta pokud má jazyk tendenci překračovat své meze, může i člověk prostřednictvím jazyka překračovat meze své. Transcendentní charakter je také dán tím, že jazyk v sobě obsahuje svůj vlastní metajazyk, který je schopen sám sebe reflektovat.

5. Kategorizace

Abychom se v našem světě lépe orientovali, aby se nám jevil jako lépe uchopitelný, jasnější a zorganizovaný, je tvořen kategoriemi. Kategorie fungují jako základ našeho konceptuálního systému. Díky nim si svou realitu uvědomujeme jako diferencovanou na části, které jsou propojeny v různé součásti. Takto strukturovanou realitu přijímáme, a to zejména z pohledu našeho mateřského jazyka. Znaky, které se jeví jako důležité a společné pro určitou skupinu podobných jevů, se uchopily jako součást specifického druhu a byly ukotveny do obrazu jazyka.

Rozrůzněnost světa se díky kategorizacím zdá přehlednější a uspořádanější, což přispívá k určitému předporozumění světu. Uvedeno na příkladu jedné z důležitých knih kognitivní lingvistiky *Ženy, oheň a nebezpečné předměty* od G. Lakoffa – již samotný titul dokazuje, jak rychle člověk dokáže kategorizovat a uvědomovat si souvislosti. Jen při přečtení daného názvu lidská mysl vyhodnocuje, co všechny tři jevy spojuje, jaký je jejich styčný bod, a dojde k závěru, že se jedná o něco nebezpečného, schopného zraňovat. Přírozená kategorizace se v dnešní době bere zejména z pohledu vědeckého, etymologického. (Vaňková a kol., 2005: s. 67-68)

Pokud užíváme kategorizace, je to v případě, že se k jevu nevyjadřujeme jako k jednotlivci, ale k předmětu, který je součástí určitého druhu, např. *pes, zvíře, šelma, německý ovčák* apod. To však člověk dělá neustále na základě svých kognitivních schopností (zobecnění, analogické myšlení, analýza a syntéza, implikace, explikace atd.), aniž by si toho byl vědom. Přispívá tomu

i naše imaginativní myšlení, čímž se myslí metafora, metonymie aj. (Vaňková a kol., 2005: s. 75)

Když označujeme něco jako *ovoce*, pak danou položku házíme do škatulky s vlastnostmi, které se považují za typické pro *ovoce*. Není však vždy jasné, zda je daná položka stále součástí dané škatulky pro nedostatečně zřetelný rys, který je pro onu škatulku typický, např. zda takový meloun patří mezi ovoce, nebo ne. (Vaňková, 2005: s. 76)

V rámci kategorizace vydělujeme centrum a periférii, přičemž v centru stojí reprezentativní, ideální položka, která splňuje všechny rysy, tzv. nejlepší příklad dané škatulky – označovaný za prototyp. Ostatní příklady se prototypu díky svým vlastnostem přibližují, některé se oddalují a některé se nacházejí nejdále na periférii, přičemž hranice mezi položkami nejsou ostré. Na periférii se nachází např. *tučňák* nebo *pštros*, které mezi ptáky sice zařazujeme, ale nevykazují typické vlastnosti ptáka – pták by měl podle své škatulky splňovat menší velikost, měl by mít zobák, křídla, peří, snášet vejce a také umět létat a zpívat, což splňuje např. *vrabec* nebo *kos*. (Vaňková a kol., 2005: s. 76)

6. Řeč v lidových písních a pohádkách

Dokladem toho, že je řeč chápána jako něco velmi důležitého, drahocenného, hodnotného, je lidová slovesnost, obzvláště pokud se podíváme do pohádek a písní. Ve světě kouzelné pohádky fungují jiná pravidla a zákonitosti než v přirozeném světě. Setkáváme se v něm s nadpřirozenými bytostmi, které jsou obdařeny různými schopnostmi, a to například s mluvícími zvířaty nebo mluvícími předměty.

Antropomorfizace, polidšťování, přenášení lidských vlastností je v pohádce běžnou metodou vyprávění, kdy zvíře je povýšeno na stejnou úroveň jako člověk. Není neobvyklé, že spolu jednají jako partneři. Často hrdinové pohádek nemají ponětí, že se zvíře vyznačuje něčím tak významným, jako je dar řeči. Teprve až „němá tvář“ promluví, a odhalí tak svoji schopnost, začne být člověkem vnímáno jinými očima. Vytvoří se mezi nimi určitá blízkost a člověk se na zvíře dívá jako na bytost dobrou, moudrou nebo věrnou.

Díky schopnosti řeči zvířata působí více lidštěji a člověku se jeví s větší hloubkou, nitrem – spíše si představíme, že se v nich odehrávají podobné procesy jako v člověku, např. různé kognitivní procesy, emoce, motivace. Jak píše Vaňková (Nádoba plná řeči, s. 255-256), být

člověkem znamená především chovat se jako člověk, v našem obrazu světa jako umění mluvit, komunikovat a umět se dorozumět s ostatními. Řeč je chápána jako hlavní atribut lidství.

Jak jsme již pochopili výše, v kognitivní lingvistice je důležitá spojitost jazykových procesů s procesy poznávacími a emocionálními. Jazyk je také založen na smyslovém a tělesném prožívání světa, s veškerými lidskými zkušenostmi. Má význam lexikální, gramatický a pragmatický. Význam chápeme celistvě jako tzv. prototypový způsob pojetí předmětu v lidské mysli – jazykový obraz předmětu se chápe v různých významových rovinách, obraz, ve kterém se zrcadlí lidská zkušenost, a tu lze pojmut pouze jako celek, nikoli jako jednotlivé části. (Vaňková a kol, 2005: s. 79)

Podstatným příznakem pro kognitivisty jsou konotace, kterými rozumíme subjektivně a emocionálně zabarvené přiřazení významu, ve kterém je zapsáno vše, co se týče prožívání člověka v přirozeném světě. Např. že *macecha je zlá a nepřející* nebo *hlemýžď je pomalý* jsou všechno konotace z pohledu člověka. (Vaňková a kolik, 2005: s. 80)

Při popisu běžného, přirozeného, „naivního“ obrazu světa se využívá prototypového popisu a celkově u tzv. antropocentrických stylů jazyka. Prototypy jsou totiž zaměřeny hlavně na subjektivní popis reality a jsou vytvářeny nepřesným zobecněním skutečnosti. Vykazují rysy emocionality a hodnocení. Mají svůj základ ve frazeologii, každodenní komunikaci, folklorních textech, anekdotách a jiných textech zaměřených výrazně na subjektivitu. (Vaňková a kol., 2005: s. 83)

Ukotvenost konotací v jazykové struktuře lze ověřit kvantitativními a kvalitativními postupy. V rámci kvantitativní metody je důležité sledovat frekvenci a opakování specifické charakteristiky v různých kontextech, zatímco u kvalitativní metody se zaměřují na ustálenost dané charakteristiky v jazyce. Při zjišťování a verifikaci jazykových konotací lze vycházet z těchto dat: (Vaňková a kol., 2005:, s. 88)

- a) Etymologie, motivační poukazy: *duch, duše* (souvislost s *dýchat, dech, vzduch*); *zelený* – rostlinnost (*zel-*) – srov. *zelí, zelina*; *hubený* – part. pas. od *hubit*
- b) Vedlejší (přenesené) významy – bývají uvedeny ve slovnících: *krysa* – „zrádce, bezcharakterní člověk“, *štěkat* – „ostře, nepříjemně, pronikavě křičet, nadávat“
- c) Významy derivátů: shodující se s předkládanou konotací: *papouškovat* – „opakovat bez porozumění cizí myšlenky“, *cikánit* – „lhát“, *macešský* – „cizí, lhostejný, nepřející“
- d) Frazémy: *pilný jako včelka, spát jako dřevo, hlemýžďí tempo, koňská dávka*

- e) Lidová slovesnost a popkultura (říkadla, písničky, průpovídky), společně sdílené texty různého typu (umělecké texty, písňové hity, vtipy s prototypovými postavami – o policistech, o blondýnách apod.)
- f) „Diagnostické věty“: „je to pes, ale nekouše“ – tzv. but test; „jako by to ani nebyly sestry“, „je to pravý / opravdový starý mládenec“, „vždyť je to máma“ (... a z toho plyne, že...), „je to typická učitelka“, bonmoty („je to bývalá učitelka, ale stopy to na ní nezanechalo“, „učitelka není povolání, ale diagnóza“ apod.)

7. Frazeologie

Frazémy tvoří důležitou součást jazyka. Jedná se například o pranostiku, rčení, pořekadlo, přirovnání nebo přísloví. Najdeme v nich myšlenkovou a jazykovou vynalézavost, nápaditost a charakter národa, který je předáván z generace na generaci jako zobecněná zkušenost našich předků. Frazeologie patří k těm pozoruhodnějším oblastem vědy o jazyce, díky kterým se učíme spatřovat svět v jiných souvislostech.

Mrhačová chápe frazeologickou jednotku jako „formálně i obsahově ustálené, závazné, obrazné spojení slov znakové povahy, jenž má složku sémantickou-funkční a výrazovou“. Kromě toho, že se frazém vyznačuje svou ustáleností, závazností, obrazností je pro něj charakteristická emocionalita a expresivnost. Mimo jiné také posun od lexikálního významu, tzn. že celkový význam není stejný s významem jednotlivých komponentů a vytváří se tak tzv. nová zakódovaná kvalita. (Mrhačová, 1999: s. 3) Všechny frazémy s výjimkou knižních a literárních rčení vznikly jako kondenzovaná zkušenost, jako výsledek dlouhodobého pozorování a jsou udržovány lidovou tradicí. (Mrhačová, 1999: s. 4)

Mnoho přirovnání a rčení mají schopnost sloveso gramaticky obměňovat (srov. např. *jsem/jsi/je/byl/byla z toho jelen*). u lexikalizovaných popisů hraje velkou úlohu intonace (např. zvolání *To jsem z toho jelen!*), pro přísloví je příznačná přítomnost ponaučení (např. *Jedna prašivá ovce nakazí celé stádo* = stačí jediný špatný příklad a ten se velmi rychle rozšíří po celém kolektivu.) (Mrhačová, 1999: s. 3)

Častým a velmi výrazným motivačním pramenem frazeologie se jeví dvě tematické skupiny: názvy částí lidského těla a názvy zvířat (zooapelativa). Obzvláště na základě zooapelativ vzniklo mnoho neobyčejného a bohatého frazeologického materiálu, ve kterém najdeme mnoho z lexikalizovaných přirovnání, rčení rozmanitého charakteru, až po nejrůznější pořekadla, přísloví či pranostiky. To jen dosvědčuje bedlivé pozorování zvířecího chování, pohybů, ale i

zvyklostí, které člověk porovnával se svým vlastním prožíváním a územ. Přirovnával tak své vlastní lidské vlastnosti, činnosti a stavy, ke zvířecím, což mělo za cíl zvýraznit a oživit své vlastní počínání.

Praktická část

8. Původ slova jelen

8.1. Mytologie

Jelen se pyšní bohatou historií již od nepaměti. V mytologii zacházíme až do roku 13 000 př. n. l., kde byl jelen spojován s pohanskými bohy. Na území Evropy existoval kult Rohatého Boha lovu. Doklady o kultu Rohatého Boha tvrdí, že se na jeskynních malbách objevuje obraz napůl jelena napůl člověka. (Hart, 2014: s. 49) V malé Asii byl jelen spojován s bohyní lovu Rutaš (Rutamis), která byla zobrazována s jeleními parohy. Kromě Rutaš byl jelenohlavý také bůh Cernunnos, kterého jinde v Evropě uctívali Keltové. Cernunnos byl považován za vládce podsvětí, boha života a smrti, hojnosti a plodnosti, pána lesa, boha pastýřů, ale právě také za jeleního boha. Byl obdařen parožím, které je lemováno zářivými prsteny. Starobylé pověsti mu přisuzují jako předzvěstné zvíře bílého jelena se zlatým parožím. (Hart, 2014: s. 49-51) Podle jiných pramenů je Cernunnos nejpůsobivějším polozvířecím bohem, který často provádí proměny mezi člověkem a zvířetem.

Řecká bohyně Artemis, vládkyně přírody, chránila lesy i divokou zvěř. Jejími posvátnými zvířaty byli medvěd, divočák a laň a do její lovné zvěře patřili laně i jeleni. S Artemidou bývá ztotožňována bohyně Diana, která byla ve výtvarném umění zobrazována jako bohyně s toulcem na zádech a s laní. Českou obdobu Artemis a Diany byla bohyně lovu Lověna nebo Děvana. Ta byla zachycena v bájesloví, jak se nechává vozit na zlatém dvoukolovém vozíku, taženém čtyřmi jeleny, kteří ve svém rychlém běhu zlatými parohy proráželi hustý hvozd. (Hart, 2017: s.52-55)

8.2. Legendy

Jeleni a laně byli spojováni nejen s pohanskými bohy, ale také s patrony lovců a myslivců. Svátý Jiljí, jehož jméno lze přeložit jako „ochránce“, toužil po větší samotě, a tak se usebral do ústraní do skalní sluje. Podle legendy byl každý den navštěvován laní, která ho kojila, a tak se sv. Jiljí stal patronem kojení a kojících matek (laní), byl však také uctíván jako patron myslivců,

lovců, žebráků a také ochrance lesů. Se svatým Jiljím se pojí pranostika *Na sv. Jiljí jdou jeleni k říji* – svátek má Jiljí 1. září, ovšem k říji přicházejí jeleni až o deset dnů později.

Vyvstává otázka, proč jeleni nechodí k říji v říjnu, ale již v polovině září? A proč nechodí právě 1. září, jak se praví v pranostice, ale až o deset dnů později? Odpověď se nachází již v 15. století, kdy došlo k prohození měsíců června a července a k tomu ještě září a října. Září dříve nebylo devátým měsícem v roce, nýbrž říjen. Září navíc dříve bylo pojmenováno podle října, protože bylo až za-říjnem. A deset nadbytečných dnů vzniklo při přechodu na gregoriánský kalendář v roce 1583, kdy došlo k opravě chyby přebývajících dnů. Dříve skutečně připadala jeleni říje na 1. října. Podle jelena tak vznikly právě dva měsíce v roce. (Andreska, 1993: s.163-164)

Mezi patrony jelení zvěře patří svatý Hubert a svatý Eustach. Hubert žil ve středověku na francouzském královském dvoře světským životem. Při velikonoční štvanci na Velký pátek se před ním zjevil jelen se zářícím křížem mezi parohy. Hubert k němu přistoupil blíž a tu uslyšel tajuplná slova jelena: „*Huberte, proč neustále lovíš a hledáš zvěř? Je na čase, abys začal hledat mě, neboť já jsem Pán a Bůh, který byl za všechn lid ukřižovaný.*“ Po tomto zážitku se obrátil na víru, stal se křesťanem a začal je ve Francii šířit. Stal se patronem lovců a vznikl po něm Kult svatého Huberta. Příběh svatého Huberta je však nápadně podobný legendě o svatém Eustachovi a podle jiných zdrojů je tato legenda spojována právě s ním.

Jelen byl už od doby kamenné považován za posvátnou a uctívanou zvěř a byly mu připisovány magické vlastnosti. V rámci prvotní křesťanské církve byl jelen přijat jako symbol církve a Ježíše Krista. V raných legendách se Ježíš Kristus ukazuje jako desaterák se zlatým nebo stříbrným paroží. Deset výsad na paroží poukazuje na desatero božích přikázání. (Lukešová, 2019: s. 17)

Jelena nazývali již od dávných dob zvěří královskou a i dnes se o něm takto hovoří nejen v odborné terminologii, ale také mezi myslivci. Není divu: pro svou velkolepost a jistě také díky svému paroží, které budilo velkou pozornost již od raných dob, se stal oblíbenou lovnou zvěří mezi králi, knížaty a jinými vysoko postavenými osobnostmi.

Hony na jelena byly tak populární, že ve druhé polovině 17. století vznikly tzv. francouzské parforsní hony a v 19. století anglické. Jednalo se o štvance, které se řídily specifickými pravidly a ustálenými zvyky, které mají svoji tradici dodnes. Rozdíl mezi francouzským a anglickým byl jednoduchý. Během francouzského šlo především o samotné ulovení jelena, zatímco během anglického byla důležitější jízda na koni než samotný lov. (Lukešová, 2019: s.

11–13) Parforsní hon byla především pozoruhodná podívaná, která se považovala spíše za společenskou událost nežli loveckou.

Hony na jelena byly známé již z dřívějších dob. Například jedna taková štvanice je známá ze 14. století, díky které vzniklo proslulé lázeňské město, Karlovy Vary. Pověst ze 14. století prozrazuje, že při honu na jelena spadl pes do tůně, ze které tryskala vroucí voda. Císař Karel IV. byl o této situaci obeznámen, bezodkladně se k místu vypravil a vodu sám ochutnal. K jeho údivu se jeho nemocné noze ulevilo, a tak přisoudil vodě blahodárné účinky. Na onom místě pak nechal založit Karlovy Vary.

Motiv jelena se ukazuje i v pověstech o Horšovském Týně. Po třicetileté válce se tam usadil štyrský rod pánů z Trauttmansdorffu, kde jeden z jeho pánů založil u zámku velký park s oborou. Zdejší hrabě nade vše miloval lov zvěře, ale také zvěř choval. Jednou si dal přivést bílého jelena, kterému dopřával, co jelení hrdlo ráčilo. Nakonec však jelena propustil a čas od času se spolu setkali v zámecké oboře. Hrabě naneštěstí onemocněl a dlouho se trápil. Nakonec jeho posledním přáním bylo, aby se mohl na jelena podívat ze zámeckého okna. Jelena zastřelil a s jeho úmrtím odešel i sám pan hrabě. V tom jelenu totiž byla zakleta i jeho duše a kdyby tak milostpán neučil, nemohl by ze světa v poklidu odejít.³

Pověst o jelenovi najdeme také v Rychnově nad Kněžnou, kde se ve znaku města ukazuje panna na jelenu. Podle pověsti měl mocný vladyka dceru, kterou nadevše miloval a pro kterou by udělal cokoli. Její otec ji opatřil jelena, kterého si dcera tak přála. Ráda se na jelenovi projížděla, avšak jedna z jejích vyjížděk se zvrhla a její jelen se dal do zmateného úprku. Panna se spolu s jelenem zatoulali do míst staré zvonice u Trojice v Rychnově, kde ji pomohli místní uhlíři. Otec pak na výraz vděčnosti vyhlásil zdejší ves za město a do znaku byla přidána panna na jelenu.⁴

O jelenovi najdeme zmínku také v Rukopisu královédvorském. Objevuje se v něm lyrickoepická báseň pocházející z doby pohanské, která se vyznačuje volným veršem. V této básni je opěvována smrt jinocha, který byl náhle zabit lstivým vrahem, a pláčou pro něj všechny dívky.

³ Pověsti – Horšovský Týn. [online]. Dostupné z: <https://www.zamek-horsovskytyn.cz/cs/o-zamku/povesti>

⁴ Symboly města: Rychnov nad Kněžnou. Rychnov nad Kněžnou: Titulní stránka [online]. Dostupné z: <https://m.rychnov-city.cz/symboly-mesta/d-1012>

8.3. Jelen v hudbě

Figura jelena též ztvárňuje důležitou roli na poli hudebním. Mezi jedny z nejznámějších hudebních skupin v Česku patří skupina *Jelen*. Název kapely vznikl podle písničky *Jelen*, která v té době vznikla. Někdo ze členů kapely pak na základě toho navrhl právě tento název. Zpočátku to kapele přišlo šílené, jak sami tvrdí, ale „každý si ho zapamatuje a každý si pod ním představí něco konkrétního“. Také dodávají, že jelena považují za krásné majestátní zvíře.

Zdeněk Svěrák a Jaroslav Uhlíř ztvárňují postavu *jelena*, taktéž po svém v *Písničkách o zvířatech*. Jelena zobrazují jako někoho, kdo není k zastížení, protože „*se zpěvák vsadil s kamarády, že pohladí jelena*“, a proto prohlašuje: „*doufám, že to kamarádi jaksepatří ocení, když bude mít dvanáctěrák na prsou mé příjmení*“.

9. Rozbor slova jelen z pohledu lexikálního a etymologického

Při etymologickém rozboru slova *jelen* vycházím z *Českého etymologického slovníku* (2015) od J. Rejzka, z *Etymologického slovníku jazyka českého* (2010) od V. Machka a budu vycházet též ze *Stručného etymologického slovníku jazyka českého se zvláštním zřetelem ke slovům kulturním a cizím* (1978) od J. Holuba a S. Lyera.

V novějších etymologických slovnících se za základ slova jelen nejpravděpodobněji považuje indoevropský tvar *h-el-en-i-, který je většinou spojován s názvem barvy z indoevropštiny *h-el, což znamená žlutohnědý.

Rejzek a Macek tento fakt dosvědčují na všeslovanských tvarech: polský jelen, ruský olěň, srbský a chorvatský jèlen. staroslověnský jelenь. Vychází též z praslovanského *elenь, který je příbuzný s litevským élnis, álnis, staroirským elit a řeckým élapos.

Z pohledu starších etymologů se jedná spíše o praevropský původ z praslovanského *ol-en- (dosud ruský olěнь, od toho ol-нь = *laň*).

Podobně jako jelen vznikla ze stejného základu samice jelena *laň*, která má podobné tvary ve všeslovanských jazycích. Staročeský laní, staroslověnský lanьji, polský lania, lań, ukrajinský lánja, ruský lan, srbochorvatský lane, arménský ełn, irský elain, které ukazují na el-n-.

Při lexikálním rozboru slova *jelen* vycházím ze *Slovníku spisovné češtiny* a *Slovníku spisovného jazyka českého*.

Oba slovníky se shodují, že se jedná o velkého přežvýkavého sudokopytníka (jehož samci mají parohy) žijícího divoce v lesích. Zdrobněle jelena nazýváme jelínkem nebo expresivněji jelínečkem. Nejčastěji uváděnými kolokacemi jsou jeho příbuzní *srnec*, *daněk*, *los*, *laň*; a dále *paroží*, *paroh*, *říje*, *hon*, *ulovit*.⁵

Samicí jelena je *laň*, ale je také samicí parohatých přežvýkavců vůbec, tzn. samicí soba a losa. Zdrobněle ji nazýváme laňkou. Mládě jelena se nazývá *kolouch*, řidčeji *kolouš* a zdrobnělinou *koloušek*. Název pravděpodobně vznikl ze slova *komolouch*, tj. komolý, bez paroží.

V myslivecké terminologii se u mláďat jelení zvěře nerozlišuje pohlaví a nazývají se *kolouchy*. Zdrobnělina *jelínek* se užívá pro samčího koloucha do věku jednoho roku a samičího koloucha nazýváme *laňka*. Jakmile jelínek dovrší jednoho roku, je označován jako *špičák*, samice je považována za *čiplenku*. Tato mladá samice jelenovitých se ještě neúčastnila říje. Původ jejího jména tkví v dnes již nepoužívaném přídavném jméně čiplá, tj. štíhlý, tenký. Poté se z čiplenky stává mladá laň a po druhém roce ji nazýváme laní.

Jeleni si vysluhují pojmenování, která se odvíjejí podle tvaru nebo typu jejich paroží. Lze se střetnout s jelenem *šesterákem*, *osmerákem*, *desaterákem*, *dvanácterákem*, *korunovým jelenem* apod. Jeleni jsou též označováni jako *zvěř červená*, což je souhrnný název pro veškerou zvěř parohatou. Mimo jiné se jelení zvěři neodborně říká *zvěř vysoká*.

Mezi deriváty slova jelen patří *jelenice*, tj. kůže z jelena. Slovo *jelenčice* znamená třesavku nebo loveckou horečku, což je označení pro mladší lovce, kteří se začnou klepat při na míření na jelení zvěř. *Jeleninou* pojmenováváme jelení zvěřinu. Dále čeled' Cervidae, do které patří jelen, daněk, srnec, sob neb los, se nazývá *jelenovití*, což je zpodstatnělé jméno od adjektiva *jelenovitý*, které zase označuje zvířata podobné jelenu. Pokud něco jelen vlastní nebo z něj něco pochází, označujeme to slovem *jelení*, např. *jelení parohy*, *maso*, *kýta*, *lůj*, *křížek* (též hubertka, čímž značíme zkostratělou chrupavku, kterou lze nalézt v srdci parohaté i rohaté zvěře; někdy se tak označuje lovecká chata; označení hubertka pravděpodobně vzniklo od sv. Huberta). *Jelenář* je myslivec znalý chovu a lovu jelení zvěře.

9.1. Jelení parohy

Jelení parohy hrají pro jelena v jazykovém obrazu světa důležitou roli, protože konotace, které si spojujeme právě s jeleními parohy, přisuzujeme pouze *jelenovi*. Proto zde uvádím význam

⁵ ČNK: jelen [online]. Dostupné z: <https://www.korpus.cz/slovo-v-kostce/search/cs/jelen>

jeleních parohů, názvy jednotlivých fází při vývoji parohů, pojmenování jelenů podle typu parohů a následně adjektivum z folklorních textů, které se s jeleními parohy často užívá, a to zlatý.

Významného znaku, kterého si u jelena na první pohled všimneme, jsou jelení parohy. Slovníkové příručky (SSČ, SSJČ) uvádějí, že se jedná o plný větevnatý výrůstek na hlavě samců jelenů (též srnců, sobů, daňků, losů), v pravidelných obdobích odvrhovaný.

Pro jelena znamená výbornou zbraň a také pozoruhodnou výbavu, která dokáže zastrašit případné nepřátele. Parožím má však vícero funkcí než pouze funkci obrannou/útočnou. Hraje totiž důležitou roli v jejich sociálním životě. Jelen svým parožím, svou velikostí, bohatostí a počtem parůžků upoutává pozornost u jedinců stejného druhu a buduje si podle toho místo v jelením hierarchickém žebříčku. Podle těchto rozměrů jeleni předpokládají protivníkovu sílu.

Postavení mezi jeleny není určováno pouze těmito faktory, ale také dobou stáří, rozměry a povahovými atributy daného jedince. Je znám příklad, kdy se ve stejné oboře nacházeli jeleni stejného věku, přesto jelen s nejvyšší hmotností, nikoliv s největším parožím byl v hierarchickém žebříčku na nejvyšší příčce.

Jelením parožím se zabývalo již od nepaměti a v průběhu věků byly vytvářeny různé domněnky o tom, jak vzniklo a jaká je jeho povaha. Šlo například o názory, že parožím bylo vyvoláváno přesycením krve živinami během doby vegetace nebo bylo považováno za určitý druh rostliny, který se usadil na hlavě jelena.

9.1.1. Vývoj parohů

Růst nových parohů se nazývá *nasazování*⁶ (příp. *ronění*). Poté parohy *vyrábají* a vývoj končí *vyloukáním*. Souborným názvem se vývoji parohů říká *parožení*. Na jaře jelen své parohy *shazuje*, přičemž starý jelen dříve, mladý jelen později. Konec parohu bývá zakončen *korunou* – pokud má jelen korunu, bývá označován za *korunového jelena* (též *korunáč*).

9.1.2. Pojmenování jelenů dle parohů

Jeleni nabývají různých přívěsků podle typu parožím. Podle počtu výsad se nazývá jelen *špičák*, *vidlák*, *šesterák*, *osmerák* atd. Zdali je jelen *slabý*, *silný* nebo *kapitální*, rozhoduje mohutnost

⁶ *Nasazování parohů někomu na hlavu* je také metaforickým označením pro klamaného manžela, viz kap. 12.6. Paroháč.

parohů. Pokud se jelenovi nepoštěstí nasadit parohy, je označován slovy *mnich* nebo *holec*. Pokud se u jeleních parohů vyskytne nějaká abnormalita nebo nepravidelnost, je zvíře označováno jako *zrůdník*. Někdy jelen své parohy vůbec nevytlouká a neshazuje, a proto bývá označován za *parukáře* nebo *parukáče*. Pokud starší jelen ztrácí svou sílu k parožení a vysadí pouze určitou část parohů, je označován jako *škůdník*.

Ve starých kulturách byl jelen zobrazován se stromem života, protože jeho neustále se obnovující parohy připomínaly koloběh života. S jelenem a jeho parožím je také spojováno zrození nového dne, síla nových počátků a přirozená rovnováha.

9.1.3. Zlaté parohy

V mnoha příbězích, bajkách, legendách nebo mýtech se objevují jelení parohy v souvislosti se zlatou barvou. Ta nám připomíná sluneční zář a spojíme si ji často s významy, které vztahujeme ke slunci. Ve zlaté spatřujeme život, božské světlo, nadpozemské hodnoty, veškerý střed. Pokud se podíváme na veškeré mýty, pohádky nebo legendy, propojuje se v nich zlatá žlut' s bohy, resp. sluncem. Například bohové sídlí na Olympu v nebeských oblacích zlatavé barvy nebo všichni svatí mají nad sebou zlatou svatozář.

Legendy vypráví o jelenech se zlatými parohy v jiné souvislosti. V raných dobách lidstva, kdy se zvířata ještě nebála chodit mezi lidmi, nebála se ani přibližovat k prvním ohňům. Shromažďovala se kolem nich a tvořila velký kruh, ze kterého v noci svítily zářivé oči, ale také paroží obrostlé žlutým lýčím, které se obdivuhodně blýskalo ve svitu velkých táborových ohnišť. Takto osvětlené paroží jelena budilo pozornost a hlavně vyvolávalo úctu. (Vodička, 1947: s. 39)

10. Analýza drobné prózy

10.1. O Smolíčkovi (Božena Němcová)

Pohádka O Smolíčkovi je klasickou lidovou pohádkou, kterou známe díky stylizaci Boženy Němcové.

V pohádce se od začátku představuje dvojice jelena a Smolíčka. Vztah mezi nimi se rozkrývá, když jelen Smolíčkovi *přikazuje*, aby nikomu neotvíral. Příkaz většinou rozdává výše postavený. Nejčastější kolokací slova *přikazovat* v ČNK je zákon. Jelen je pro Smolíčka

zákonem, otcem, kterého musí chlapec poslouchat. Když chtěl Smolíček otevřít dveře jeskyňkám, rozmýšlel si to, protože se jelena *bál*. Jelen na Smolíčka působí zjevně vážným, dominantním, důstojným dojmem vzbuzujícím respekt – vykazuje maskulinní vlastnosti typické pro otce v jazykovém obrazu světa.

Smolíček však napodruhé neuposlechne a volá po zlatém paroží: „*Za doly, za hory, mé zlaté parohy, kde se pasou!*“ Smolíček volí metonymické označení „zlaté parohy“, označení pro jelena. Zlaté paroží pro chlapečka znamená spásu, něco, co ho osvobodí ze spárů zlověstných jeskyněk. Vidí v nich jelenovu sílu, bezpečí a také světlo.

Jelen musí též vynikat výborným sluchem, protože uslyšel chlapce naříkat „za hory, za doly“, rychle přiběhl a chlapce vysvobodí. Doma dostal Smolíček „na pamětnou“, protože pravidla se podle jelena musí dodržovat. Smolíček napotřetí neuposlechne a opět se dožaduje svých „zlatých parohů“. Zprvu jelen neslyší, pak se ale „ozvaly rychlé skoky“ a jelen „přiběhl“. V textu se často objevují pojmy vyjadřující jelenovu rychlost. Jelenova rychlost je vyjádřena metaforickým označením „rychlé skoky“, které byly dokonce tak rychlé, že jsou vyjádřeny slovesem „ozvaly“. Sloveso smyslového vnímání „ozvaly“ vztahujeme zejména ke sluchu – SSČ jej uvádí jako *projevit se zvukem: ozvaly se hlasy*, zatímco skok většinou vidíme. Užitím slovesa smyslového vnímání pro jiný vjem vyjadřuje distinktivní rys, který v tomto případě vyzdvihuje jelenovu rychlost. Kdybychom narazili na jiné zvíře, u kterého se „skoky ozvaly“, mohli bychom být na pochybách, zda se nejedná o nějakého hromotluka. Ale v jazykovém obrazu světa uvádíme mnoho přirovnání naznačující jeho hbitost (*rychlý/hbitý jako jelen; vyskočit jako jelen*), nepřijde nám proto toto slovní spojení nikterak zvláštní. Kromě metaforického přirovnání jsou v textu často volena pojmenování, která vypovídají o jelenově rychlosti, např. *přiběhne; pryč, uhání*.

Jelen zde mimo jiné zastává roli otce, který vyzrálým způsobem reaguje na chlapcovo chování. Přestože jelen chlapci několikrát domlouval a byl nucen ho i pokárat, přispěchal mu pokaždé na pomoc. I v tom nejhorším okamžiku, kdy Smolíček ležel na lopatě, jelen přiskočil a nabral ho do bezpečí na své parohy. V SSJČ je *otec* vyjádřen jako *muž pečlivě se o někoho n. o něco starající, někoho n. něco ochraňující n. moudře řídící*, vykazuje atributy, které se u jelena v této pohádce objevují.

Nejen že jelen působí jako otcem rodičem, ale otcem božím. Například při volání o pomoc Smolíček jelena oslovuje „zlaté parohy“ – ty jsou symbolikou božské moudrosti a světla. Dovolává se jich hlavně v kritických situacích, kdy potřebuje pomoc a kdy mu jde dokonce o život. Podobně jako člověk žádající Boha o pomoc, když je úplně na dně, se analogicky

Smolíček obrací na jelena, na zlaté parohy. Smolíček zvolává skoro až modlitebně „*Za doly, za hory, mé zlaté parohy, kde se pasou! Smolíčka, pacholíčka jeskyňky pryč nesou!*“ – Přestože mluví přímo k jelenu, neoslovuje ho přímo a používá třetí osobu, obdobně jako u náboženských modliteb. Možná se Smolíček obává jelenovy reakce a alibistickým způsobem nemluví přímo k němu, nebo je pro něj jelen skutečně něčím božským, nedotknutelným.

Ačkoli je jelen velmi mocný, nevolí v tomto případě strategii boje. Jeskyňky se totiž bojí jeho síly, ale i jeho zlatých mohutných parohů, takže si na jelena netroufají. Jelen proto mohl Smolíčka rovnou nabrat na své parohy a utíkat s ním do bezpečí.

V pohádce se setkáváme se zlem v podobě jeskyněk a dobrem v podobě jelena. Jeskyňky vábí a líbezně prosí Smolíčka, přitom ho mají v plánu vykrmit a sníst. Svádí ho z cesty, protože chtějí, aby porušil zákon, který mu jelen vytyčil – nikomu dveře neotvírat. Zato jelen je v této pohádce ochráncem a božím světlem, který Smolíčkovi pomůže dostat se ze spárů temnoty. Přestože jeskyňky malého chlapce svádí na scestí, jelen mu svými zlatými parohy ukazuje světlo a pomáhá mu dostat se zpět na správnou cestu. Ačkoli Smolíček vícekrát neuposlechl, jelen ho nezavrhá a stále mu poskytuje své zlaté parohy. Paralelu nacházíme v legendě o svatém Hubertovi, kterému jelen se zlatými parohy ukázal cestu boží a navedl ho tak na cestu boží.

10.2. Jelen (Owen Luk)

Jedná se o drobnou prózu určenou pro čtenáře starší 18 let, kterou napsal Owen Luk. Text je vyprávěn z pohledu Saši, jež se zamiluje do svého nevlastního otce Dušana. Příběh se stáčí kolem jejich vztahu a je vyprávěn osobitým způsobem, kdy se autor nebojí použít poměrně animální vyjádření, která nás tímto způsobem zavádí do živočišné říše. Animálnost je podtržena sexuálním podtextem, kde je užita terminologie týkající se jelena. Zajímavou a nejdůležitější skutečností je také fakt, že se Dušan i Saša svým chováním podobají jelenu a lani – metaforicky je tak popsán vztah jelena a laně.

Autor knihy hlavního hrdinu často vykresluje do podoby jelena, užívá u toho metaforická a metonymická označení. Dodává mu vlastnosti, které si spojujeme s jelenem. Kromě toho, že hlavní vášní Dušana je myslivost, mezi jeho další rozmary patří ženy. Je neodolatelným cizoložníkem a sukničkářem, jak se na jelena patří.

Hned první scénérii autor vybarvuje do podoby jeleního říjiště. Saša se nachází na letním táboře v lese spolu s několika dalšími mladými dívkami. Stejně jako během říje, kdy jsou samice jelena ochotné sexuálně přijmout samce, jsou i dívky dychtivé po Dušanovi. Touha po

Dušanovi je vykreslena z pohledu dívky, coby laně, která se připravuje na jelení říji. Dále se děvčata nezdráhala a jedna podruhé přede všemi s Dušanem souložila. Laním to v přírodě přece taky nepřipadá zvláštní. Popis sexuálního aktu je prezentován v myslivecké terminologii a s živočišnou charakteristikou typickou pro jelení říji, např. *veliký pyj, vášnivé páření před našimi hltavými zraky, bezuzdný řev, bila mu přitom do prsou, moje tělo háralo.*

Z pohledu Saši byl Dušan dokonalým partnerem a přisuzuje mu vlastnosti, které jsou příznačné pro hodnotného jelena. *Je-li ten zdatný muž důstojný, ba pyšný, pak je naším pánem, je-li navíc krásný, pak je náš bůh.* Konkrétně Saša se soustřeďuje na Dušanovy oči: *„zíral mi do očí tak pronikavě, že se mi zdálo, že se rozplývám“.* U jelena jako symbol duchovního zvířete se o jelenově zraku zmiňujeme ve smyslu, že je schopné dívat se do hloubky, pronikavě jakoby do jiného světa.

V Dušanovi se skrývala skutečná duše jelena. Jako myslivec viděl mnoho laní, o kterých hovoří s náležitou bedlivostí a připisuje jim příznivé vlastnosti, př. *půvabná chůze i skoky, pružné běhy a lýtka, ladný hřbet.* S jelenem se ztotožňuje a vychvaluje zejména jeho sexuální výkonnost: *„jen být jelen se silou a pohlavní mohutností jeho...!“*

10.3. Moudrosti zvířat (Zdeňka Jordánová)

Jelení majestátnost nás provází již od dávných věků staré doby kamenné, kdy byl jelen často promítnut do umění nebo mytologie. Ve všech společnostech je jelen považován za moudrého tvora. V knížce *Moudrosti zvířat: příběhy, význam a magie* se autorka svěřuje, jaké prožitky nabyla z mnoha setkání s jeleny a laněmi.

Její setkání s jelenem nebo laní popisuje jako jedny z nejkrásnějších setkání v lese a na mýtinách. Obzvláště je fascinována, když se ve svém nekonečném běhu zastaví a zahledí se jí přímo do jejich očí. Pohled očí popisuje jako dotyk větru a jeho zašustění v korunách stromů. To vypovídá o křehkosti jeho přítomnosti, protože jelen je jako duch, který se pohybuje velmi rychle. Zároveň se však o tomto pohledu vyjadřuje jako o mravenčení po celém těle, protože jejich oči jsou temné a průzračné. Podle autorky se skrze svůj pohled snaží předat tu nejkrásnější zprávu ze všech, a to zprávu o hlubinách tohoto světa, o jeho kráse, tajemství, které je vlastně skryto v nás.

Autorka podtrhuje jelenovu lehkost, vznešenost, ladnost, pružnost, jemnost, opatrnost, rychlost a krásu. Jelena vnímá jako posvátné zvíře, které symbolizuje nekonečné tvoření, obnovu,

moudrost a vznešenost. V jelenově duchu také spatřuje velkou laskavost, díky které nám pomáhá být laskavým rádčem, jenž dovede skvěle naslouchat. Pomáhá nám najít ztracenou harmonii a podporuje naši schopnost obětovat se pro vyšší dobro. Oplývají magickou přítomností, která dodává dojem záhadnosti. Jsou duchovními průvodci, kteří nás učí dívat se na svět z jiného úhlu pohledu.

10.4. Jelen Švihlík (Alois Mikula)

Autor Alois Mikula líčí v knize příběhy a dobrodružství s jelení zvěří. Poutavým způsobem vypravuje příběh malého kolouška Švihlíka, se kterým procházíme od jeho dětství, přes jeho pubertu mladého jelínka, až po dospělost neohroženého jelena, jenž se nakonec stává vůdcem své tlupy.

Zvířecí hrdina vyrůstal pouze s matkou laní, protože otcové jeleni se se svou rodinou nezdržují. Laň byla velmi starostlivá a koloucha opatrovala jako oko v hlavě. Jednoho dne však byli přepadeni lidmi a koloušek bohužel osiřel. Ostatními svého druhu byl odháněn, takže byl odkázaný pouze sám na sebe. Vyrůstal v silného jelínka, ale naštěstí si získal i lidského kamaráda myslivce, který mu opatroval kaštiny. Dokonce mu pomohl i v nelehké chvíli během lovu, kdy se jelínek nebál následovat svou intuici a šel lidem naproti. K jeho štěstí vyvázl bez jediného šrámu. Díky své neohroženosti se stal obávaným zápasníkem a svojí statečností prokázal, že dokáže zastávat roli vůdce.

V knize je laň vylíčena jako starostlivá matka, která kolouška neustále střeží – *zahřívajíc jej teplem svého těla; ze synka ani oka nespustila*, ale též ho jako správná matka trestá za neuposlechnutí: *počastovala ho rovněž několika ranami*. Autor samozřejmě nevynechává popis krásy a půvabu laně pomocí adjektiv *ztepilá, mladá* a prostřednictvím popisu jejího kroku *„vykračovala si ladně a pružně“*, mimo jiné jsou zde zmíněny její oči, které podtrhují její mateřství např. *„její milující kalné oči“*.

V knize se často objevuje tematika jelena bojovníka. Autor volí metaforické obraty typické pro bojiště. Jeleni jsou často nazýváni *bojovníky, soupeři, soky, zápasníky*; Jsou zde velmi mnohokrát použity obraty související se zápasem na bojišti, např. *nemilosrdně odbíjeli krutými ranami paroží; dovedl se skvěle bít; zasáhl ho do čelisti kopýtkem; boj byl ukončen; nabodl psa na svůj parah, ostrý jako meč, a daleko ho odhodil; zpracoval ho kopýtky svých pružných běhů; rozdávali prudké rány do protivníkovy hrudi*. Skvělými bojovníky jsou hlavně díky své mohutnosti a síle, často se uvádí jejich moc, síla, bojovnost, mohutnost atd.: *mohutní paraháči,*

široké plece prozrazovaly nezkrotnou sílu a bojovnost; bezvýhradní vládci; běhy byly vysoké a svalnaté; hrud' se mocně klenula.

V jazykovém obrazu světa je jelen vnímán jako sebevědomé hrdé zvíře, to se zrcadlí např. na jeho sebevědomém kroku, např. *jelen nesa vysoko vztyčenou hlavu* nebo *chodil s hlavou vysoko vztyčenou a zhlížel se v zrcadle vod.*

Krása jelena se odráží v jeho paroží, které dodává jelenu na majestátnosti, např. *krásně perleného paroží, lesklo se ve svitu slunce jako celý les bělostných dýk* nebo *nádherná ozdoba, již se honosil na krásné hlavě, anebo mohutných a krásně rozvětvených lodyh.* Parohy jsou však v tomto příběhu spíše popisovány jako mocná jelení zbraň, např. *rány parožím, nabodl psa na svůj paroh, nemilosrdně odbíjeli paroží, tvrdé klepnutí paroží, jejich těžké zbraně.*

Jelení parohy svým zjevem připomínají rostoucí strom, a proto se v jejich souvislosti často používají pojmy, které používáme právě při popisu stromu, např. *pučely nové parohy, rozvětvovaly se a stále rostly, rostly a rostly, křehkost rostoucího paroží.* Paroží se v jazykovém obrazu světa zračí jako koloběh života, ve kterém shazujeme vše nepotřebné a vše žádoucí roste podobně jako v případě Švihlíka. Při nasazení parohů *přestává být Švihlík jelínkem a stává se z něho vyspělý mladý jelen.*

Ačkoli je jelen bojovným zvířetem, spatřujeme v něm také svobodu, např. *dál se svobodně toulal lesem* nebo když hlavní hrdina Švihlík získal pro svou tlupu svobodu: „*vybojoval to nejdražší – svobodu!*“ Kromě svobody mají také rádi samotu a s tím spojenou určitou tajuplnost, např. *stal se tajemným samotářem, kterého nebylo lze spatřit* nebo *objevoval se jako duch a stejně tajemně a neslyšeně opět zmizel.*

Samozřejmě je v příběhu poukazováno také na jelení rychlost, např. *běžel-li tryskem, míhal se jako šíp, přenesl se skokem, prchal velkými skoky,* a dokonce rychlejší než smrt, např. *unikl spárům smrti.* Jeleni jsou často spojováni se zmateností nebo překvapeností, např. *zmateně pobíhal jelínek kolem* nebo *překvapeně zíral.*

10.5. Zlý jelen (Václav Kliment Klicpera)

Autorem hudební veselohry *Zlý jelen* je Václav Kliment Klicpera. Původně pochází z roku 1834, ale až do roku 1848 nesla zkrácený název *Jelen*. Dílo lze také označit za komedii neboli frašku. Dílo bylo několikrát zinscenováno a nejúspěšnějšího předvedení se dočkalo od Jiřího Frejky, kdy mělo premiéru roku 1942 v Národním divadle.

Drama je pojednáním o čtyřech dějstvích, kdy každé dějství obsahuje mnoho drobných výjevů. V příběhu vystupuje mnoho postav a děj se odehrává v průběhu dvou dnů. Na začátku si hlavní hrdina Vítek šťastně povykuje, že se mu jeho dívka vyznala s láskou. Ovšem vtom se jeho povyk vytratí, když je zastřelen Zlý jelen. Vítko to rozčílí a nechá poslat pro dřevaře, aby našli pytláka, pod jehož kulkou jelen zemřel. Jako podezřelého pytláka zatknou Ivana, protože ten má ručnici. Dalším podezřelým je Ivana, avšak ta je převlečená za muže. Všichni pytláci jsou vedeni do myslivny spolu se Zlým jelenem.

Barnabáš a Strachoš stojí nad nosítky se Zlým jelenem. Barnabáš oznamuje, že se do kraje chystá pan hrabě. Dorazí dokonce pan polesný Myslibor, který pomáhá vyslýchat podezřelé. Pan polesný však zjišťuje, že jelen nemohl být zabit ani jedním z nich. Zvíře bylo totiž zastřeleno kulkou, přičemž Ivan má pouze brokovnici a Ivana je vybavena nepoužitelnou zbraní. Nakonec z toho všeho byl obviněn sám Vítek, protože jak jeden z dřevařů nadhodil, byl Vítek u zastřeleného jelena jako první. Byl mu dokonce panem polesným odňat myslivecký tesák, a tak byl nakonec hlídán jako vězeň.

Vítek se nakonec setkává se svou Růženkou. Ta se z něj snaží vyzvědět, zdali jelena nezabil. Vítek ji dosvědčí, že jelena skutečně nezabil a Růženka mu uvěří. Ivan se však snaží věci zkomplikovat, začne Růženku svádět, ale neúspěšně. Naneštěstí s ní začne smlouvat, aby se k jelenově smrti doznela ona, a Vítko tak propustí z vězení. Když odbije půlnoc, strčí silný jelen parohatou hlavu oknem do kanceláře. Vítek uvěří, že se jedná o ducha Zlého jelena, a ve vši zmatenosti po jelenovi vystřelí a ten padne.

Nakonec přijíždí na scénu Jaromír, což je syn polesného, a nerozumí okolnímu dění. Ivana se seznamuje se svým nastávajícím, ale v přestrojení za muže. Chtěla si totiž svého budoucího ženicha nejprve prověřit. Do toho Ivan odhaluje svůj skutečný původ, a to, že je hrabětem. Nakonec vyjde najevo, že Zlý jelen byl zabit na příkaz hraběte Jaromírem. Celý příběh končí šťastně. Jaromír přebírá úřad svého otce a také pochopí, že jeho nevěsta byla celou dobu v jeho přítomnosti, Vítek dostává revírnu a nakonec se uskutečnily dvě svatby. Jak se říká po myslivecky – Lovu zdar!

Nejčastěji je o jelenu mluveno v souvislosti s jeho odstřelením, a často je tak užita vazba *střelit, zastřelit, nestřelit, odstřelit jelena*, např. *kdo střelil jelena; já jelena nestřelil, ten jelena zastřelil*. Jelen se tak stal příčinou mnoha argumentů.

Vítek se v příběhu dovolává k patronům myslivců: „*Svatý Huberte, svatý Eustachu, patroni myslivců, Zlý jelen, hraběcí miláček – na hromadě!*“ a žádá je o pomoc⁷

Jelen je v příběhu označován zejména hanlivými přívlastky, protože se stal hlavním důvodem mezilidských hádek. Už jen hlavní titul *Zlý jelen* vypovídá, že o něm bude vyprávěno nepříznivě, např. „*Zlý jelen je moje každodenní neštěstí*“, „*ten nešťastný jelen mě už nudí*“, *Zlý jelen byl jeho ouhlavní nepřítel*“, „*kéž by ten prokletý jelen promluvil*“, „*krutý jelen*“, „*Zlý jelen mě pošramotil nad všechny vzteklé psy*“.

„*Jelen je v pánu a my už ho neprobudíme, ani kdyby to byl ten jelen se zlatým parožím, co prý běhá o půlnoci po pražském mostě.*“ Z kontextu se dozvídáme, že je jelen mrtev a je v něm zmínka o jelenu se zlatým parožím. Autor odkazuje na Ježíše Krista, protože *jelen se zlatým parožím* je symbolikou znovuzrození.

V textu se objevuje metaforické označení pro klamaného manžela *paroháč*. Označuje se tak Vítek, když se nesprávně domnívá, že jeho Růženka ho podvedla s jiným a porovnává svou bolest ke stádu *Zlých jelenů*. „*Zlomené milující srdce a ženská nevěra je stokrát příšernější než celé stádo Zlých jelenů.*“

11. Bajky

S jelenem se setkáváme i v bajkách. Konkrétně se podíváme na *Bajky dětem* od Syrovátka Oldřicha, na *Bajky* od Ezopa a na *Bajky* od Josefa Lady.

11.1. Jak jelen chválil až přechválil.

Syrovátka představuje jelenův krutý osud v příběhu s názvem *Jak jelen chválil až přechválil*. Jelena vykresluje jako spanilého s krásnými mohutnými parohy, který přiběhne ke studánce, do které se náramně zahledí. Spatří tam totiž své překrásné paroží, na které se nemůže vynadívát. Obdivně si ho prohlíží a sám prohlásí, že jsou krásnější než královská koruna. Spatří tam však také něco nemilého. Jsou to jeho nohy, ale ty se mu vůbec nelíbí, že je dokonce nazve ohyzdnými. Ve chvíli jeho neopatrnosti ho zpozorují lovní psi a jelen tak tak před nimi uniká. Běží, jako by se vznášel, nohy ho bezpečně nesou přes luka a stráně od lovců. Jelen však své nádherné a vychválené parohy přechválil. Zasekl se kvůli nim v hustém lese, čemuž ani rychlé

⁷ viz výše legendu o svatém Hubertovi a Eustachovi

nohy nepomohou. Dále už jen naříkal: „*Co jsem na sobě tupil a ostouzel, pravil jelen tváří v tvář smrti, to mne před nepřáteli uchránilo, a co jsem chválil, to mne připravilo o život*“. Sud z podstaty, ne z pohledu.

11.2. Každá pomsta není sladká

V druhé bajce *Každá pomsta není sladká* od Syrovátky se kůň a jelen mezi sebou pohádali. Vraník byl závistivý, že se jelen uměl hnát jako vítr, a když mohl, ztratil se v dálce. K tomu byl ještě spanilejší, životnější a zdobený nádhernými parohy. Kůň se na něj domluvil s myslivcem, že když lapí jelena, bude mít výstavní trofej. Myslivcovi se to zalíbilo, osedlal koně a vyrazili. Divukrásný a rychlonohý jelen přeskakoval strouhy, co mu síly stačily, bohužel jej uštvali a člověk jej lapil. Kůň s radostí zajásal, na jeho smůlu však nebyla jeho pomsta sladká. Člověk na něm uzdu zanechal a koně už ze svých spárů nepustil.

11.3. Jak jelen zapomněl na vděčnost

Svou třetí bajku pojmenoval Syrovátka *Jak jelen zapomněl na vděčnost*, ve které lovci honili jelena, hnali ho přes hory a doly. Jelen letěl jako šíp, a tak se lovcům přece jen ztratil z očí. Vběhl do husté vinice, která jeho mohutné tělo skryla a kde uštván odpočíval. Ve své unavenosti vinnou révu spořádal bez toho, aby poděkoval. Nevděčného jelena lovci opět zpozorovali, a tak se dal znovu na útěk. Dlouho utíkal, hnal se jako vítr, a přece jen se mu podařilo utéci. Naslouchal svému bušícímu srdci a docela dobře uslyšel, že na vděčnost se nikdy nemá zapomínat.

11.4. Jelen, vlk a ovce

V bajce *Jelen, vlk a ovce* od Ezopa Jelen obvinil ovci, že mu dluží stoh obilí, a schválně se vyjádřil i před vlkem. Ovce se vlka bála a pro velký strach se k tomu přiznala, ale žádala, aby jí rok ušetřil. Když rok pominul, jelen znovu dluh vymáhal. Ovce na to odvětila, že by měl jít raději vyorat a nechat vlka po lesích běhat. K dluhu se přiznala pouze z toho důvodu, že z vlka měla strach, a dodala, že oba jsou zrádní a falešní. Nedá nic, protože ničeho dlužna není.

11.5. O jelenu a o volu

Ve druhé bajce *O jelenu a o volu* byl štvaný jelen náramně hnán psy a myslivci, že zaběhl do vesnice a schoval se ve stáji plné volů. Paroháč se radoval a děkoval, že mu dopřáli tak dobrý úkryt. Jeden z volů se k jelenu obrátil a povídal: „*O bídnej, pročez jsi sem k své smrti utekl? Daleko bys byl sebou bezpečnější na poli anebo v lese, nežli kdyžs sem utekl.*“ Jelen se chce ohrát jen na chvíli a co bude bezpečněji, opět se odebere pryč. Vtom ale přišel pán, jelena odhalil a nakonec ho k jeho neštěstí zabil.

11.6. O koni a jelenu

Bajka *O koni a jelenu* napsanou Ladou vypráví o přátelství mezi koněm a jelenem. Přišel lovec za jelenem a chtěl ho osedlat. Avšak jelen se podříditi nechtěl, toužil po pokojném životě a chtěl být stále svobodný. U jelena sice nepochodil, kůň se ale zaradoval, když od lovce nabídku dostal. Lovec zapřáhnul koně na lovnou a namířil si to přímo na jelena. Ačkoli byl kůň s jelenem za dobře, nezbylo mu nic jiného než ho s lovcem nahánět. Jelen se však uštvat nedal, protože ho na jeho hřbetu nic netížilo. Hnal se jako vítr, a přece se mu jen podařilo utéci.

11.7. Analýza bajek

V každé bajce je u jelena vyzdvihován atribut jeho rychlosti prostřednictvím adjektiv, sloves a zejména metaforických vyjádření a přirovnání. Často jelen *přiběhne, utíká, uniká, přeskakuje*. Jelenova rychlost je dokonce připodobňována k větru nebo létání: *Běží, jako by se vznášel; nohy ho nesou přes luka a stráně; hnal se jako vítr; letěl jako šíp*. S větrem se spojuje nejen rychlý pohyb, ale i přelétavost, lehkomyšlnost nebo svoboda. V případě první bajky *Jak jelen chválil až přechválil* se jelen lehkomyšlně nechal unést svým parožím, což ho nakonec stálo život, stejně jako v bajce *O jelenu a o volu*. Se svobodou se setkáváme v poslední bajce *O koni a jelenu*, kde jelen odmítá být svázaný člověkem. Svoboda znamená *stav bezstarostnosti, neomezení různ. povinnostmi, volnost*, také se uvádí *volnost v pohybu* či *nezávislost*, tož ve svém rychlém pohybu skýtá jelení duch.

Jelen často stojí tváří v tvář smrti, protože se ho lovci snaží uštvat a vystavit si jeho krásné paroží jako trofej. Musí proto být ve střehu a neustále před něčím prchat, aby nakonec nebyl uštván. Právě proto vzniklo přísloví *štvaný jako lovná zvěř/být štvaný jako jelen* ve smyslu neustále pronásledovaný, anebo enormně pracovní zatížený.

Lovci se zajímají o jelena hlavně díky jeho krásnému paroží, které je často připodobňováno ke královské koruně. S jeho parožím jsou v bajkách spojována adjektiva, jako je *nádherný* nebo *překrásný*. Jelen je přímo *zdobený nádherným parožím* – slovo *zdobený* znamená *opatřený ozdobou* (SSJČ) a podle ČNK se často používá s pojmy, jako je *drahokam, zlato, ornament*, tedy s pojmy, které jsou člověku drahé. Pro samotného jelena byl v bajkách užit pouze jeden pojem demonstrující jeho krásu, *divukrásný*.

Mimo jeho kladné vlastnosti se setkáváme také se zápornou konotací v bajce *Jelen, vlk a ovce*, kde je představen jako *zrádný a falešný*. Pokud jde o potravu, jeleni dokážou být velmi bojovní a nesnesou, aby se s nimi kdokoli dělil. Nejedná se však o příznačný rys, a proto se v jazykovém obrazu světa s podobnými asociacemi nesetkáváme.

12. Rčení a přirovnání pro jelena

12.1. Jsem z toho jelen!

SČFI4 uvádí význam rčení „*Sem/jsem z toho jelen*“ následovně: *Člověk obvykle s povzdechem, rezignovaně vůči druhému o nepřehledné, chaotické situaci, proměnlivé záležitosti s rychlým přísunem informací, popř. o složité a nejasně fungujícím zařízení apod.*; Člověku se honí hlavou často myšlenky typu „*nevidím hlavní souvislosti, nerozumím tomu nebo nevyznám se, neorientuju se v tom a jsem z toho zmatený.*“

Proč se právě pod jelenem upevnily takové konotace, když si s jelenem často asociujeme moudrost, vznešenost, velkolepost? Časopise *Naše řeč* (1931) se obrátil na čtenáře s žádostí, aby se podělili o své zkušenosti se rčením „*Jsem z toho jelen*“ a ozřejmili jeho původ. Objevily se v něm různé úvahy ze strany čtenářů. V jedné z nich autor rozvíjí svou ideu tím, že slovo *jelen* je v překladu označením německého slova *Hirsch*, jak se mimo jiné v němčině jmenuje hypotetické město, které v češtině známe pod názvem *Kocourkov*.

Další pravděpodobnější výklad tohoto rčení hovoří o tom, že vzniklo za první světové války, kdy čeští vojáci bojovali v rámci císařské armády Rakouska-Uherska po boku Maďarů. Maďarští příslušníci se při nástupu hlásili maďarským slovem „*jelen*“, který v překladu do češtiny znamená „*přítomen*“. Vojáci ihned zaznamenali tuto vtípnou shodu maďarského slova s českým zvířetem a začali Maďary přezdívat „*jeleny*“. A jelikož maďarští branci nebyli příliš inteligentní a zároveň české vojáky iritovali, spojilo se v uvedené rčení „*já jsem z toho jelen*“.

Jiný názor uvádí, zda se nejedná pouze o obraz jelena, který je celý vyděšený zahrán štvoucími lovci a psy do velmi zoufalé situace, ze které netuší, jak se dostat. Vidina ztrhaného a zmateného jelena je tak nápadná, že se mohla stát podkladem, inspirací pro toto rčení.

12.2. Koukat jako jelen

Stejný význam v jazykovém obrazu světa zachycuje přirovnání *koukat jako jelen*, které se o adresátovi též vyjadřuje nepříznivým způsobem, možno říct i posměšně. V SČFI1 jej vysvětlují jako „Člověk výrazem tváře na překvapující sdělení, fakt; dívat se udiveně, vyjeveně; vypadat, zatvářít se překvapeně, nechápavě nebo zmateně, a poněkud ustrašeně“, např. „Ty bys taky koukal *jako jelen*, kdyby ti najednou řekli, že tě propouštějí z práce.“ Můžeme tím označit i někoho, kdo se dívá hloupě. Přirovnání pravděpodobně vychází ze stejného zdroje jako výše zmíněné rčení, tedy *koukat jako jelen* ve smyslu *koukat jako Maďar*.

12.3. Vyskočit jako jelen

Jelen se v přirovnáních často váže s vlastnostmi, jako je hloupost, naivnost, nechápavost nebo zmatenost. Takový tvor však často dokáže rychle zareagovat a svou rychlostí překvapit i okolí. Obzvlášť pokud on sám na něco překvapeně zareaguje, v takových momentech ho jeho instinkt nutí rychle skočit a utéct. SČFI1 má pro člověka v reakci na překvapivý fakt přirovnání: *vyskočit jako jelen*, což znamená, že takový člověk *náhle a prudce vyskočí; leknutím sebou prudce trhne, vyskočí a chystá se utéct pryč*. Přirovnání pravděpodobně vzniklo hlavně při lovu jelení zvěře, kdy jelen překvapeně utíká pryč.

12.4. Být rychlý jako jelen

Ačkoli jelen dosahuje velké hmotnosti a k tomu na hlavě nese královské závaží (parohy) dokáže se pohybovat vysokou rychlostí. Pro jeho rychlost se v jazykovém obrazu světa vymezilo přirovnání *být hbitý/rychlý jako jelen* nebo přímo *uhánět/letět jako jelen*. Používá se sice řídčeji, je ale ve významu příznivém. SČFI1 uvádí významy ve smyslu: *Člověk z místa pryč, obvykle ve strachu nebo obecně; být velmi hbitý, pružný a rychlý; utíkat rychle a svěže někam nebo pryč*.

12.5. Nést hlavu jako jelen

S jelenem a jeleními parohy si spojujeme královskou velkolepost. Od toho vzniklo přirovnání *nést/nosit hlavu jako jelen* nebo *chodit s hrdě vztyčenou hlavou*. Uvedeno na příkladu: „*Má rovné držení těla a hlavu nosí hrdě jako jelen, je to na první pohled zajímavý muž.*“ (názvy zvířat)

12.6. Paroháč

Podle slovníkových příruček SSČ a SSJČ hovoříme o paroháči ve dvou významech. V prvním případě se jedná o samce parohaté zvěře zpravidla s parohy bohatě rozvětvenými, ve druhém významu expresivním jako metaforické označení pro klamaného manžela, který se dozvěděl, že mu jeho manželka zahýbá s jiným. Nevěrná žena pak *nasazovala* manželi *parohy*.

V podobě druhého významu se užívá tato metafora i v jiných zemích Evropy. Původ tohoto slova pravděpodobně vychází ze středověku, kdy existoval velice smilný feudál, který sváděl manželky svých poddaných. V případě, že si některou z nich zamiloval na delší čas, nasadil na dům svých milenek parohy. Mužům těchto manželek se pak přezdívali *paroháči*. Jedná se ale nejspíš o nepravdivou historiku, protože v jiných zemích se užívá termínu *roháči*, tudíž parohy na svých domech mít nemohli. (Doležal, 2004: s. 84)

13. Přirovnání pro laň

Pokud se podíváme na jelení protějšek *laň*, zdrobněle *laňka*, najdeme v českém jazykovém obrazu mnoho přirovnání, která demonstrují vlastnosti zdůrazňující její půvab, krásu nebo ladnost, např. *mít nožky jako laňka*, tzn. Mít pěkně formované, štíhlé, pružné nebo dlouhé nohy. Případně můžeme říct *to je děvče jako laň/laňka*, čemuž se rozumí štíhlé děvče nebo mladá žena, která je pružného pěkného těla a svižných ladných pohybů. (SČFI1) Krásu laně pozorujeme i v jejích očích, a proto když něčí oči považujeme za velmi krásné hluboké a okouzlující, můžeme užít přirovnání *mít oči jako laň*. Pokud se však někdo dívá smutně nebo vyčítavě, tak *se dívá zrakem umírající laně*.

S půvabem laňky a její jemností se pojí také určitá křehkost, plachost a ostýchavost, v tomto významu se užívá frazému *být plachý jako laň*. SČFI1 uvádí, že se v souvislosti s tímto přirovnáním obvykle jedná o dívku nebo ženu svou povahou, chováním plachou, nedůvěřivou a ve styku s lidmi ostýchavou. Taková žena miluje samotu, klid a ticho.

Pokud se o někom vyjádříme, že *běží/běhá/skáče jako laň/laňka*, pak tím míníme děvče nebo mladou ženu, která není obvykle ve spěchu a která běží čile, lehce, svižně, bez námahy a ladně (SČFI1). Svým pohybem laňka také vzbuzuje svůj půvab, a zažilo se tak přirovnání *nosit se/nést se jako laň*, např. *Má obdivuhodně krásnou chůzi, nosí se jako laň*.

ZÁVĚR

Zvoleným tématem bakalářské práce byl jazykový obraz jelena v českém jazyce. Práce se v první části zaměřila na stručnou charakteristiku kognitivní lingvistiky, a hlavně na jazykový obraz světa. Byly vymezeny pojmy, které jsem v této práci užíval při analýze materiálu v praktické části.

Cílem této bakalářské práce byla analýza jelena v českém jazykovém obrazu světa na základě excerptce dat (folkloru a krásné literatury). Podkladem pro bádání se staly slovníky, bajky a krátké prózy. Výběr krásné literatury byl rozličného žánru, abychom měli širší záběr pro rozebrání konceptu z různých úhlů pohledu. Každý z titulů věnoval zvýšenou pozornost určitým typům konotací, přičemž určité konotace se ve všech dílech opakovaly. Rysy, které se podílejí na kognitivní definici *jelena*, jsou následující.

Opakujícím se znakem je jeho rychlost, se kterou se pojí různá metaforická označení. Jelenovu rychlost dokazovala slovesa běhu, např. *hnal se, přiběhl, přeskočil, hnal jako vítr, letěl jako šíp, běžel tryskem, míhal se jako šíp, přenesl se skokem, prchal velkými skoky*, která jen dokazují oprávněnou přítomnost ukotveného přirovnání *být hbitý/rychlý/čilý jako jelen*.

Dalším velmi často se opakujícím rysem byla narážka na jelenovu krásu – nejen jeho těla, ale hlavně parohů. O jelenovi se hovořilo jako o tvoru, který je *nádherný, překrásný, divukrásný*, ale ještě krásnější jsou jeho *nádherné parohy* nebo jinak řečeno *krásně perlené paroží*, nebo *nádherná ozdoba, již se honosil na krásné hlavě*, anebo *mohutné a krásně rozvětvené lodyhy*. Mimo jiné byla s jeleními parohy často spojována zlatá barva, která vyjadřuje jeho posvátnou *vznešenost, božskost a světlo*. Jeho vznešené úmysly prý nasměřovaly k Bohu nejednoho člověka, a tak byl jelen přijat jako *symbol církve a Ježíše Krista*.

S jeho vznešeným chováním si také spojujeme vznešené pohyby, chůzi, což se v jazykovém obrazu světa odrazilo například na přirovnání *nést/nosit hlavu jako jelen* nebo *chodit s hrdě vztyčenou hlavou*.

Vedle jeho vznešenosti se ukazovala i jelenova bojovnost, protože se dovedl například *skvěle bít, odbíjet krutými ranami paroží nebo kohokoli zasáhnout kopytkem*. Skvělými bojovníky jsou hlavně díky své mohutnosti a síle, často se uvádí jejich moc, síla, bojovnost a mohutnost, např. *mohutní paroháči, bezvýhradní vládci, prokazovali nezkrotnou sílu a bojovnost*. Svou královskou ozdobu (parohy) užívají také jako mocnou zbraň, např. *nabodl psa na svůj paroh, nemilosrdně odbíjeli paroží*. Pokud se do boje nehrnou a zaleknou se, pak se *koukají jako jelen, případně jsou z toho jelen*.

Jelen se v období říje vyznačuje velkou sexuální pudovostí, zejména pak jeho samice. Proto se často stává, že svému jelenovi není oddána a nabídne svůj klín jinému. Pro tuto situaci, kdy je žena svému manželi nevěrná, užíváme metaforického označení *nasadit někomu parohy na hlavu*.

BIBLIOGRAFIE

Akademický slovník cizích slov. Praha: Academia, 1995.

ANDRESKA, Jiří. *Tisíc let myslivosti: Lovecké hrady a zámky. Lovecké zbraně. Lovečtí psi. Zvěř. Sokolnictví. Čížba. Člověk myslivcem*. Vimperk: Tina, 1993.

BARTMIŇSKI, Jerzy. *Jazyk v kontextu kultury*. Praha: Karolinum, 2016.

BUDIL, Ivo T. *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*. Praha: Triton, 1999.

Český národní korpus [online]. Dostupné z: <https://www.korpus.cz/>

DOLEŽAL, Antonín. *Zakázaná slova, aneb, (Ne)pikantní jazykověda*. Praha: Grada, 2004.

EZOP. *Bajky*. Praha: Naše vojsko, 1957.

HART, Vlastimil a kol. *Úvod do myslivosti: historie, zvyky, tradice*. Praha: Česká zemědělská univerzita v Praze, 2017.

HOLUB, Josef. *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem ke slovům kulturním a cizím*. Praha: SPN, 1992.

JORDÁNOVÁ, Zdeňka. *Moudrosti zvířat: příběhy, význam a magie*. Praha: Vodnář, 2004.

Jsem z toho jelen. Naše řeč. 1932, 16(2), s. 41-45.

Nový encyklopedický slovník češtiny. [online]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/index.html>

LADA, Josef. *Bajky*. Liberec: Dialog, 2015.

LAKOFF, George; JOHNSON, Mark. *Metafory, kterými žijeme*. Brno: Host, 2002.

LUK, Owen. *Jelen*. Dobřejovice: Alfa-Omega, 2016.

MACHEK, Václav. *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010.

MIKULA, Alois. *Jelen Švihlík*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1956.

Mluvnice současné češtiny. Praha: Karolinum, 2010.

MRHAČOVÁ, Eva. *Názvy zvířat v české frazeologii a idiomatice*. Ostrava: Ostravská univerzita, 1999.

- NĚMCOVÁ, Božena. *Pohádky Boženy Němcové*. Praha: Albatros, 1979.
- Pověsti – Horšovský Týn*. [online]. Dostupné z: <https://www.zamek-horsovskytyn.cz/cs/o-zamku/povesti>
- Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003.
- REJZEK, Jiří. *Český etymologický slovník*. Praha: LEDA, 2002.
- Rukopis královédvorský* [online]. V MKP 1. vyd. Praha: Městská knihovna v Praze, 2011
Dostupné z: https://web2.mlp.cz/koweb/00/03/62/09/39/rukopis_kralovedvorsky.pdf
- SEKERA, Jiří. *Česká myslivecká mluva*. Praha: Státní zemědělské nakladatelství, 1972.
- Slovník české frazeologie a idiomatiky I–IV*. Praha: LEDA, 2009.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha: Academia, 2004.
- Slovník spisovného jazyka českého I–IV*. Praha: Academia, 1960–1971.
- Symboly města: Rychnov nad Kněžnou*. Rychnov nad Kněžnou: Titulní stránka [online].
Dostupné z: <https://m.rychnov-city.cz/symboly-mesta/d-1012>
- SYROVÁTKA, Oldřich. *Bajky dětem*. Praha: SNDK, 1968.
- SVĚŘÁK, Zdeněk, Uhlíř, Jaroslav. *Písničky o zvířatech*. Praha: Fragment, 2013.
- VAŇKO, Juraj (ed.). *Obraz člověka v jazyku*.
- VAŇKOVÁ, Irena. *Nádoba plná řeči: (člověk, řeč a přirozený svět)*. Praha: Karolinum, 2007.
- VAŇKOVÁ, Irena – WIENDL, Jan (eds.): *Tělo, smysly, emoce v jazyce/literatuře*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2012.
- VAŇKOVÁ, Irena a kol. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005.
- VAŇKOVÁ, Irena – PACOVSKÁ, Jasňa (eds.). *Obraz člověka v jazyce*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2010.
- VODIČKA, František. *Po stopách posvátného jelena*. Praha: Nakladatelství studentské knihtiskárny, 1947.